

20. ДАЗО. – Ф.51. оп.1. спр.15.

21. ДАЗО. – Ф.4. оп.1. спр.4.

Яковенко Г. Г. Домашние учительницы г. Александровска

Статья освещает состояние домашнего образования в г. Александровске Екатеринославской губернии и в Александровском уезде. Женское образование в этом регионе распространялось очень медленно. Единственное среднее учебное заведение, которое готовило домашних учительниц, появилось в городе лишь в начале XX ст. К его открытию начальная педагогическая подготовка местных учительниц происходила в разных средних женских учебных заведениях. В уезде работало незначительное количество женщин-учителей.

Ключевые слова: домашнее образование, домашние учительницы, г. Александровск, среднее женское учебное заведение.

Yakovenko G. G. Oleksandrivsk' home teachers

The article is "Oleksandrivsk' home teachers" lights up the state of home education in Oleksandrivsk and in Oleksandrivsk' district. Women education, in this region, spreads very slowly. Only in educational establishment, that prepared home teachers, appeared in city in the beginning of the XX century. Before its opening, pedagogical preparation of local teachers took place in different AV woman establishments. The Children, who entered to initial educational establishments, got preparation at home, but the unknown last names of home teachers, that taught them, have unknowiv. The level of development of home education is related directly to socio-economic position of certain region. In Oleksandrivsk' district Oleksandrivsk' these processes passed slowly. Because of the absence of the proper financing the development of education was on the same level. At the Oleksandrivsk' municipal woman gymnasium was opened an exemplary preparatory. School with opening of this school the students got possibility to work off pedagogical skills on higher level. At the Oleksandrivsk'a municipal masculine gymnasium committee operated the of examination, where they passing exams on the receipt of rank of home teachers.

Keywords: home education, home teachers, Alexandrovsk, average female institution.

УДК 94(477=438)"1908/1910"

А. Б. Кліш

ПРОГРАМНІ ЗАСАДИ ТА ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛЬСЬКОЇ ХРИСТІЯНСЬКО-СОЦІАЛЬНОЇ ПАРТІЇ В ГАЛИЧИНІ

У статті досліджуються передумови та обставини заснування, ідеологія та політична практика Польської християнсько-соціальної партії, що діяла у Галичині упродовж 1908–1910 рр. Проаналізовано програмні документи, роль окремих лідерів, організацію виборчих кампаній, місце серед інших політичних сил, з'ясовано ставлення партії до єврейського питання, розкрито українсько-польські взаємини на регіональному рівні зазначеного періоду, причини занепаду партії.

Ключові слова: Польська християнсько-соціальна партія, Галичина, Краків, програмні засади, політична діяльність.

Актуальність досліджуваної проблеми ґрунтується на тому, що у другій половині XIX – на початку XX ст. Католицька церква у Європі втрачала свій вплив через секуляризацію свідомості, запровадження ліберального законодавства і вільнодумство епохи Просвітництва. Розширення промислового виробництва і вільної торгівлі змінили спосіб життя соціуму. Цей час був періодом зростання урбанізації й пролетаризації, розорення дрібного селянства, боротьби ремісничо-мануфактурного укладу з новим – промисловим.

Проте не усі суспільні верстви позитивно сприймали нові тенденції у політиці та економіці.

Звернувши увагу на проблеми широкого загалу, католицьке духовенство заклало основи суспільно-християнського руху, що базувався на принципі єднання усіх верств суспільства і спільного вирішення соціальних проблем. Ця тенденція спостерігалася практично в усіх європейських країнах на межі XIX–XX ст. У Австро-Угорщині вона проявилася у декількох національних варіантах, зокрема й слов'янських – чеському, словенському, хорватському, польському, українському. Не стали винятком і галицькі землі. Зокрема, тут упродовж кінця XIX – початку XX ст. існувала низка польських політичних утворень клерикального скерування (Християнсько-народна партія (ХНП) під керівництвом о. С. Стояловського, Католицько-національна партія, Польський народний центр (ПНЦ), а серед них виділялася Польська християнсько-соціальна партія (ПХСП).

Наукова новизна статті полягає у тому, що у публікації зроблено спробу дослідження програмних засад та політичної діяльності ПХСП у Галичині на початку XX ст. Автором зроблено спробу охарактеризувати ідеологію зазначеної партії, окреслити роль її представників у суспільно-політичному житті Галичини.

Тема дослідження не була безпосереднім об'єктом вивчення у історіографії. Окремі питання з цієї проблематики висвітлені у працях польських дослідників, зокрема К. Туровського [1], А. Кудлачика [2], Ч. Лехіцький [3] та інших. Ч. Лехіцький, характеризуючи часопис "Głos Narodu" – друкованого органу ПХСП, підкреслював його антисемітський характер, проте критичне ставлення до євреїв базувалося на культурних та соціально-економічних проблемах, а не на расових чи релігійних. Його праця багата на факти, проте їй бракує аналізу політичних, соціальних, культурних постулатів, репрезентованих часописом [3].

Слід зазначити, що саме періодика є одним із найважливіших комплексів матеріалів для вивчення громадської думки та соціально-політичної складової життя суспільства, оскільки на її сторінках відображаються ті чи інші події, факти і явища історії. Також на їх шпальтах друкувалися і програмні засади партії, повідомлення про з'їзди тощо.

Тому основу джерельної бази дослідження становлять матеріали тогочасної періодики, зокрема часописів "Postę" та "Głos Narodu".

Інформацію краківської дирекції поліції щодо роботи партії ми можемо почерпнути із матеріалів Центрального державного історичного архіву України в м. Львові [4].

Для вивчення програмних засад партії важливою є її програма, опублікована окремою брошурою [5]. Вона поділялася на чотири частини: вступну (с. 1–8), основні засади програми (с. 9–15), особливу (с. 16–73), заключну (с. 73–76).

Незважаючи на те, що окремі аспекти досліджуваної проблеми вже аналізувалися науковцями, варто зауважити, що на сьогодні задекларована проблематика ще не стала предметом окремого наукового дослідження. Власне у цьому й полягає наукова новизна публікації.

У 1908 р. в Галичині з'явилася ідея утворення нової партії на християнсько-соціальних засадах. Причинами появи такої ідеї був розпад ПНЦ, успіх австрійської Християнсько-демократичної партії під керівництвом К. Люгера [1, с. 103].

Окрім того у Західній Галичині відбувався поступ християнського профспілкового руху, зокрема існували такі об'єднання, як "Професійний союз християнських робітників", "Союз католицьких кравців", "Перша споживча спілка членів католицьких товариств" [6, с. 1]. Для захисту своїх політичних прав потрібно було зорганізовуватися у партію.

"Głos Narodu", критично оцінюючи політичну ситуацію в Галичині, висловлював переконання необхідності створення нової національної партії на суспільно-християнських засадах [7, с. 1].

З цією метою утворено Християнсько-соціальний союз з тимчасовим комітетом для затвердження статуту, розробки програми та проведення організаційних заходів щодо утворення нової партії. 27 жовтня 1908 р. відбулися збори в Робітничому будинку за участю близько 300 осіб різних верств населення [22, с. 1], а 10 листопада відбулися загальні збори, на яких оголошено про утворення ПХСП ("Polskie Stronnictwo chrześcijańsko-socyalne") [6, с. 1]. Головою партії обрано М. Домбровського, а до її керівництва увійшли А. Беупре, Л. Добіньє, С. Ханусяк, Я. Мачковський, К. Пжеждо, В. Вайда, С. Згурняк і В. Станкевич. На чолі комітету стояв Ю. Богданік [8, с. 1]. Штаб-квартирою партії був Краків.

Основні засадні принципи діяльності партії, викладено у її програмі [5; 21]. У ній відзначалося, що існуючі партії в Галичині не виконали завдань, поставлених у їх програмах, щоб отримати владу йшли на різноманітні компроміси, які часто перечили їх програмним постулатам, через підтримку певних верств населення, зростання класової боротьби та розколу у польському суспільстві. Тому ПХСП ставило за мету захист інтересів поляків, гарантуючи їх права через роботу над підвищенням морального та економічного благополуччя на християнських та національних засадах. Реалізація цієї мети повинна призвести до ширшої автономії у Австро-Угорській монархії, а в подальшому відновлення незалежності польської держави.

Програма ПХСП, заснована на християнських засадах, які повинні бути основою суспільного ладу, виступала за скасування привілеїв. Приватна власність, згідно із програмою партії, вважалася невід'ємним правом людини та була недоторканою, проте обмежена принципами справедливості та поглядами національного і суспільного блага. Джерелом благополуччя вважалася праця, що складала основу справедливої заробітної плати. Партія виступала за скасування привілеїв капіталістів, щоб забезпечити рівноправність з ними робітників. Родині, яка вважалася основною не лише суспільного, але й національного ладу, повинні були забезпечені умови та засоби для життя [5, с. 13–14]. Християнські соціалісти вважали, що потрібно протидіяти будь-яким виявам насильства щодо поляків, тому найважливішим обов'язком національної духовної культури була просвітницька діяльність серед широкого загалу.

Щодо політичних вимог, то визнавалися основні демократичні принципи – свободи і рівності. Підтримка балансу між цими правами людини, згідно з програмою ПХСП, можлива лише у душі істинного християнства. Релігія, як регулятор людських взаємин, як зазначалося у програмі, мала б визначати права та обов'язки у суспільстві. Партія закликала усі суспільні сили, що стояли на християнських засадах до співпраці. Також виокремлювалася вимога незалежності Церкви від держави, а духовенство не могло користуватися політичними чи економічними привілеями, натомість визнавалася його місія щодо церковно-релігійного життя [5, с. 17–18].

У політичних питаннях партія визнавала принцип повної громадянської рівності щодо політичних прав і обов'язків. У відповідності з цим принципом ПХСП вимагала рівного, загального, таємного і прямого виборчого права для всіх громадян, яким виповнилося 24 рік. Партія виступала за солідарність з Колом Польським як необхідну умову національного відродження.

Щодо національних питань, то основною метою визнавалося відновлення незалежності Польщі у межах до її першого поділу. Перш, ніж ця мета буде досягнута – партія вимагала розширення місцевого самоврядування, надання автономій для різних частин держави, перетворення монархії на федерацію, забезпечення свободи слова, зборів та об'єднань. Необхідною умовою відродження вважалось усвідомлення та об'єднання усіх верств суспільства навколо національної ідеї. У рамках Австро-Угорської монархії партія прагнула співпраці насамперед зі слов'янськими народами. Щодо українців, то ПХСП

визнала їх національні права, а мета діяльності партії полягала у спільній роботі над відродженням обох історично пов'язаних народів [21, s. 1].

Мабуть, особливо варто наголосити на ставленні християнських соціалістів до євреїв. На тлі достатньо толерантного ставлення до інших націй, їх антисемітизм був яскравим винятком. Декларуючи, що вони захищають інтереси усього суспільства в цілому, лідери ПХСП таким чином втрачали необхідну в передвиборчій боротьбі одиницю – образ ворога, винуватця усіх бід. У цьому відношенні євреї стали для них виходом із ситуації. Образ єврея – ворога католика підтримувався в католицькій пропаганді ще й тим фактом, що багато євреїв перебували у соціал-демократичній партії, яку клерикали вважали противницею прогресу і благополуччя, істинної моралі. Майже третя частина програми ПХСП присвячувалася єврейському питанню. Зазначалося, що єврейське населення, яке налічувало у Галичині близько 1 млн осіб та 5,5 млн – на землях колишньої Речі Посполитої, відрізнялося релігією, звичаями та мовою, було “чужим та негативним елементом у польському національному організмі, а через свій сепаратизм протистояло інтересам усього польського народу” [5, s. 18–20].

Автори програми намагалися показати реальну діяльність євреїв у всіх сферах життя польського суспільства. Щоправда, партія виступала проти расової чи релігійної ненависті, поважала його національні почуття, вважаючи євреїв “гостем у нашому домі”. Таким чином, не заперечуючи права єврейського народу на політичний та соціальний розвиток, ПХСП підтримувала польські національні інтереси. Партія першою запропонувала суспільству чітку програму вирішення єврейського питання, керуючись не расовими або релігійними, а лише польськими національними інтересами. Таким чином, партія визнавала євреїв “іноземним народом” та закликала не надавати їм політичних та економічних прав [5, s. 18–23, 50–75].

Основним елементом освіти, згідно з програмою ПХСП, була школа, що мала функціонувати на християнських принципах, патріотизмі й потребах практичного життя. Партія вимагала обов'язкової та безкоштовної шкільної освіти. Аналогічно потрібно було розвивати середню, професійну та вищу освіту, якою мала опікуватися виключно місцева влада.

Щодо економічних проблем, то представники ПХСП виступали за повну зайнятість населення, а також націоналізацію приватних підприємств, що приносять шкоду загальному благу. Насамперед, це стосується комунікаційних і видобувкових підприємств. Партія вимагала податкового реформування шляхом заміни непрямих податків прогресивним оподаткуванням прибутків громадян, майна та спадщини, при звільненні від податку певного прожиткового мінімуму. ПХСП висловлювалася за надання дешевого кредиту, контроль держави над банками і біржами, заборону створення картелів, першочергову підтримку вітчизняного товаровиробника, зменшення видатків на армію та скорочення військової служби до двох років [21, s. 1 – 2].

Партія прагнула прирівняти усіх працюючих перед законом, незважаючи на характер їх роботи з метою усунення класової та соціальної нерівності. Замість “класової боротьби” планувалося привести до спільної згоди усі прошарки населення “для процвітання і благополуччя усього народу”. Для цього вона висувала конкретні вимоги. Зарплата робітника, згідно з програмою, повинна бути такою, щоб вистачило на утримання родини. При цьому слід на законодавчому рівні визначити мінімальну заробітну плату й гарантувати працівнику участь у розподіленні прибутків підприємства.

Партія вимагала регулювання робочого часу, який у промисловості не повинен перевищувати 10 годин, а на підприємствах з важкою та небезпечною працею – 8 годин в день. Понаднормова робота не повинна перевищувати двох годин на день та подвійно винагороджуватися. Робота у нічний час дозволялася лише на тих підприємствах, у яких перерва неможлива з технічних причин. Заборонялася робота у вихідні і святкові дні, за винятком підприємств з нічної працею, для яких вихідний переносився на інший день тижня [5, s. 38].

У програмі була вимога особливого захисту праці жінок та неповнолітніх. Жінкам пропонувалося заборонити роботу вночі та на шахтах. Заміжні жінки не могли працювати на заводах, а діти до 14 років – у промисловості, до 18 років – на шахтах. Години професійного навчання молоді пропонували включати годин роботи.

Програма вимагала обов'язкового страхування у випадках хвороби, інвалідності, старості, безробіття, забезпечення вдів і сиріт робітників, розширення сфери діяльності промислових інспекторів та судів щодо умов та оплати праці, а також запровадження державних агентств зайнятості. Також передбачалися захист емігрантів, боротьба з алкоголізмом, тютюнопалінням та жебрацтвом [5, s. 25–26].

Щодо сільськогосподарських постулатів, то партія акцентувала увагу на потребі професійної освіти, організацію кредитування, створення парцеляційних компаній з метою припинення спекуляції у цій сфері, регулювання річок та гірських потоків, меліорації та дренажу полів, скасування посередницької торгівлі, організації сільськогосподарських гуртків, примусове страхування від пожеж та інших катаклізмів, пенсійне забезпечення селян [5, s. 33–35].

Що стосується ремісничих питань, то партія надавала великого значення розвитку дрібної промисловості і ремесел, як основи для розвитку та розквіту міст і їх захисту від конкуренції великого промисловості та торгівлі. Для досягнення цієї мети передбачалося сприяти і забезпечувати ремісників вищою освітою, створювати професійні товариства та союзи на національно-релігійній основі та надавати їм широку автономію, державну допомогу щодо кредитування виробничих об'єднань, заборони “мандрівної” торгівлі, справедливого оподаткування, страхування у випадках старості чи втрати працездатності ремісників та дрібних промисловців [5, s. 35–37].

Щодо торгівельних справ, то висувалися вимоги зосередження торгівлі лише поляками, захисту від експлуатації та конкуренції великого торгового капіталу та збільшення кількості незалежних торговців [5, s. 40].

У програмі передбачено також захист чиновників як важливої частини польської інтелігенції, яких мало захистити введення єдиної службової прагматики, що гарантувало б свободу переконань [5, s. 42 - 43].

Важливе значення у програмі приділено становищу жінки. Зазначаючи, що жінка – це, насамперед, берегиня сімейного життя, підготовка її до виконання цієї місії визнавалася одним з найважливіших соціальних завдань. Зокрема, передбачалося зміцнення на законодавчому рівні позицій дружини щодо чоловіка, матері щодо дітей, професійне навчання та підготовка жінок, прирівняння з умовами праці і побуту чоловіків. У програмі однак робиться застереження, що робота жінок не може здійснюватися на шкоду сімейному життю. Програма висловлювалася за обмеження праці заміжніх жінок і не передбачала рівності жінки з чоловіком [5, s. 45–46].

Реконструювати діяльність партії щодо упровадження в життя своїх програмних засад упродовж 1908–1910 рр. можемо із публікацій у тогочасній пресі. Щоб донести свої програмні засади до широкого загалу партія використовувала зібрання та періодичну пресу. Зокрема, упродовж 1908–1910 рр. відбулося близько ста зібрань у різноманітних містах та містечках Галичини та Сілезії (Андрихуві, Львові, Заторі, Макуві, Коросні, Явожно, Гдуві) (У часописі “Postę” навіть започатковано рубрику “Z naszych zgromadzeń” (“З наших зібрань”). Організовувалися партійні осередки і в селах. Так у Брежському повіті утворено “Селянський союз” [9, s. 1].

Для популяризації своєї діяльності ПХСП активно використовувала друковані видання. Накладом партії виходили часописи “Postę”, “Głos Narodu”, місячник “W obronie prawdy”, “Mysł robotnicza”. Окрім того видано “Польський християнсько-соціальний календар”, “Політичну програму партії” тощо [9, s. 1].

Слід зазначити, що політичні умови були сприятливими для розвитку партії. Відбулася криза правлячих консерваторів, яку показали вибори до Віденського парламенту, а владу в Галичині їм вдалося втримати лише завдяки застарілій виборчій системі [10, s. 1]. Значні труднощі переживали ліберали, які, пристосовуючись до перемін у польському суспільстві, переглянули програму та перетворилися у загальнопольську партію [11, s. 1].

Зразком для наслідування ПХСП вважала успіх австрійських клерикалів та аналогічних рухів у Європі. Проте партія не могла розраховувати на коаліцію з ХНП С. Стояловського, оскільки останній зблизився з націонал-демократами та у червні 1909 р. у віденському парламенті утворив з ними Національно-народний союз. Відсутність харизматичного лідера, на кшталт К. Люгера чи С. Стояловського, який міг би повести за собою народні маси, була однією з причин слабкості та непопулярності ПХСП упродовж усього її існування. Тому партія робила ставку на підтримку молоді [12, s. 1–2].

Саме за сприяння ПХСП розпочалося формування польського католицького молодіжного руху з метою протистояння лібералізму, який все більш поширювався з європейських країн на територію Галичини та поступово витісняв з суспільного життя римо-католицьку віру та її цінності.

21 листопада 1908 р. відбулося офіційне заснування молодіжного товариства “Polonia” під гаслом “*Tibi Christe et Patriae*” (“Ти, Христос і Країна”). Головою оргкомітету обрано студента правничого факультету, співробітника часопису “Głos Narodu” Я. Матяшіка, а першим головою – члена ПХСП Я. Пухалку. Статут визначав завдання товариства: поширення католицько-національних переконань серед його членів; плекання християнських звичаїв і підвищення рівня культури; захист католицизму і польськості в суспільному академічному житті; знайомство з суспільно-християнським рухом в країні та за кордоном тощо [1, s. 110].

До складу ради, окрім Я. Пухалки, увійшли: М. Гжибовська, Т. Пьютровський, Я. Мікуловський, Б. Залуський, Ж. Шафранський, А. Кнот. Утворення зазначеного товариства знайшло підтримку на шпальтах “Głos Narodu”: “Приємно повідомити, що пробуджується в університеті у Кракові та Львові рух християнсько-суспільний, який першу польську партію християнсько-соціальну вважає своєю” [1, s. 111]. ПХСП розраховувала, що завдяки цьому товариству матиме приплив інтелігенції з вищою освітою.

Будь-яке створюване товариство зобов'язане мати відповідну фінансову основу, з цією метою у лютому 1909 р. засновано “Християнський народний банк” у Кракові [13, s. 1], річний обіг якого на 1910 р. становив близько 1 млн корон [9, s. 1].

Також партія вела боротьбу за новий виборчий статут міста Кракова, оскільки попередній був застарілим та обмежував виборчі права тисяч осіб. ПХСП постійно боролася за симпатії духовенства, незважаючи на значні труднощі. Зокрема, партія критикувала священиків, які, у залежності від політичної ситуації, змінювали партійну приналежність [1, s. 110].

Не маючи гідних здобутків у минулому, клерикали у спробах хоч якось спланувати або запрограмувати результати виборів, звертаються до сучасних їм прикладів – успіхам католицького руху у Бельгії, Німеччині, Австрії та південно-слов'янських народів. Парламентські вибори у січні 1907 року в Німеччині показали, що там “Католицький центр” мав міцні позиції [14–16].

Важливою складовою діяльності ПХСП була просвітницька робота серед широкого загалу. Зокрема, партія виступала за ведення здорового способу життя та проти алкоголізму [17, s. 3–4].

Про розвиток ПХСП можемо дізнатися із виступу її керівника М. Дамбровського на партійному з'їзді. Зокрема, у ньому зазначалося, що до її керівництва входило п'ять депутатів, які однак не могли утворити парламентську фракцію, відбувалися партійні зібрання у Кракові та провінції. На цьому ж засіданні прийнято декілька резолюцій щодо підтримки розвитку католицьких часописів, створення торгових, промислових та продовольчих компаній,

покращення життя учителів, вимоги прийняття закону щодо закриття шинків у вихідні та святкові дні [18, s. 2]. На 1910 р. ПХСП налічувало 1500 членів [19, s. 86–90].

Окрім того на цьому з'їзді змінено керівництво партією. Її головою став С. Ясінський, до виділу увійшли – Я. Пшибильський, А. Баупре, К. Пжеждко, Ж. Меський, Ю. Дирч, Я. Шоларський, А. Миткович, М. Дамбровський [9, s. 2].

Наприкінці березня 1911 р. достроково розпущено парламент і у Галичині розпочалася передвиборна кампанія, у котрій взяла участь і ПХСП. Характерним було те, що партія підтримала кандидатів колишнього Польського народного центру, зокрема К. Пжеждко, Л. Пастора, Я. Поточка, Л. Добінью, Ж. Меського, С. Стояловського та інших. У Кракові ПХСП підтримала І. Петелянза та Т. Сікорського [21, s. 1].

Вибори принесли значний успіх людовцям, які отримали 21 депутатські мандати, фронда селянської партії отримала 3 мандати, консерватори – 17, націонал-демократи – 9, демократи – 15, ХНП – 1, центристи – 1, ПХСП – 1 (Я. Поточек), соціал-демократи – 7.

Зазнали поразки у виборах усі священики. Не отримав депутатського мандату і смертельно хворий С. Стояловський, а його групу замінили людовці. Провал на виборах представники ПХСП пов'язували із діяльністю консерваторів, які використали адмінресурс [1, s. 114].

Поразка у виборчих перегонях та фінансові зловживання усередині партії спричинили її розпад [2, s. 241].

Таким чином, попри нетривалий період існування та локальний характер діяльності, функціонувала практично лише у Західній Галичині, ПХСП внесла певний вклад у розвиток польського суспільно-християнського руху Галичини початку ХХ ст. Характерною особливістю згаданого політичного угруповання стала підтримка християнського молодіжного руху, що спричинило до значного розвитку християнської демократії у міжвоєнний період.

Джерела та література

1. Turowski K. Historia ruchu chrześcijańsko-demokratycznego w Polsce / Konstanty Turowski. – Т. 1. – Warszawa: Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, 1989. – 590 s.
2. Kudłaszyk A. Katolicka myśl społeczno-polityczna w Galicji na przełomie XIX i XX wieku / Andrzej Kudłaszyk. – Wrocław: Politechnika Wrocławskiej, 1980. – 388 s.
3. Lechicki Cz. Pierwsze dwudziestolecie krakowskiego "Głosu Narodu" / Czesław Lechicki // Studia Historyczne. – Т. 12. – № 4. – Kraków, 1969. – S. 507-532.
4. Центральний державний історичний архів України у м. Львові, ф. 146, оп. 8, спр. 1002, 3 арк.
5. Program Polskiego Stronnictwa chrześcijańsko-socjalnego z siedzibą w Krakowie. – Kraków : Nakł. Polsk. Stronnictwa chrześc.-socjalnego, 1908. – 78 s.
6. Polskie stronnictwo chrześcijańsko-socjalne // Postęp. – 31 października 1908. – S. 1.
7. Potrzeba nowego stronnictwa // Głos Narodu. – Nr 459. – 11 października 1908. – S. 1.
8. U progu nowej pracy // Postęp. – 21 listopada 1908. – S. 1.
9. Zjazd Polskiego stronnictwa chrześcijańsko-socjalnego // Postęp. – 21 maja 1910. – Nr. 21. – S. 1–2.
10. Ferment w stronnictwach // Głos Narodu. – Nr 6. – 6 stycznia 1909. – S. 1.
11. Bankructwo liberalnej demokracji // Głos Narodu. – Nr 13. – 13. stycznia 1909. – S. 1.
12. Czego nam w Galicji najbardziej potrzeba // Głos Narodu. – Nr 36. – 5 lutego 1909. – S. 1–2.
13. Chrześcijański Bank ludowy // Głos Narodu. – Nr 8. – 8 października 1909. – S. 1.
14. Rozwój organizacji katolickich robotników w Niemczech // Postęp. – 14 listopada 1908. – S. 3.
15. Rozwój organizacji katolickich robotników w Niemczech // Postęp. – 21 listopada 1908. – S. 3–4.
16. Jak rozumieć pracę chrześcijańsko-socjalną? // Postęp. – 7 kwietnia 1909. – S. 2.
17. Alkoholizm a kwestya socjalna. Komu szkodzi pijaństwo? // Postęp. – 8 stycznia 1910. – S. 3–4.
18. Walne Zgromadzenie Polskiego stronnictwa chrześcijańsko-socjalnego // Głos Narodu. – Nr 130. – 18 maja 1910. – S. 2.
19. Ateneum kapłańskie. – 1910. – Т. IV. – Z. 1. – S. 86–90.
20. W przeddzień wyborów // Głos Narodu. – Nr 133. – 13 czerwca 1910. – S. 1.
21. Program Polskiego stronnictwa chrześcijańsko-socjalnego // Postęp. – 14 listopada 1908. – S. 1–2.
22. Polskie stronnictwo chrześcijańsko-socjalne // Postęp. – 31 października 1908. – S. 1.

Клиш А. Б. Программные основы и политическая деятельность Польской христианско-социальной партии в Галиции

В статье исследуются предпосылки и обстоятельства основания, идеология и политическая практика Польской христианско-социальной партии, действовавшей в Галиции в течение 1908-1910 гг. Проанализированы программные документы, роль отдельных лидеров, организацию избирательных кампаний, место среди других политических сил, выяснено отношение партии к еврейскому вопросу, раскрыто украинско-польские взаимоотношения на региональном уровне указанного периода, причины упадка партии.

Ключевые слова: Польская христианско-социальная партия, Галичина, Краков, программные принципы, политическая деятельность.

Klish A. B. Program principles and political activity of Polish christian social party in Galicia

The article examines the background and circumstances of foundation, ideology and political activity of the Polish Christian Social Party, functioning in Galicia during the 1908-1910. The policy documents, the role of certain leaders, organization of the election campaigns, position among other political forces have been analyzed in the article, also the party's attitude toward the Jewish question has been clarified, the Ukrainian-Polish relations at the regional level during the specified period and the causes of decline have been revealed by the author.

Keywords: Polish Christian Social Party, Galicia, Krakow, program principles, political activity.